

Talán az sem lett volna hiábavaló, ha említés történik arról, hogy a veszély-félelemérzéseknek abban a vonatkozásban nem volt objektív alapjuk, hogy a cári Oroszország 1815, 1833, 1849, majd a három császár szövetsége — szerződés tanúsága szerint — nem kívánta a Habsburgok uralta területek rovására terjeszkedni. Németország pedig 1871 után hosszú ideig a franciákon aratott győzelemmel szerzett zsákmány megemésztésével volt elfoglalva, és ennek érdekében külső nyugalomra volt szüksége. Nem hiába igyekezett Bismarck Európa hatalmaiban azt a vélekedést meggyökereztetni, hogy Németországnak csak békés szándékai vannak. Azok a közvetítő törekvések nagyhatalmak között, amelyeknek egyik esete 1878 volt, az „ehrlicher Makler” szerepének eljátszása, ugyanezt a célt szolgálták. Bismarck kancellársága idején, így az értekezés tárgyalta években is, ez a politikai vonalvezetés jellemezte a német külügy felelőseit.

Mindezek a vélekedések mit sem változtatnak azon a tényen, hogy Diószegi István emez írása — közvetve — jelentősen hozzájárul a nemzetlét-nemzettudat szövevényes kérdéskörének megvilágításához azzal, hogy a külpolitika nézőpontjából közelíti a problematikához, és így szolgálja a közgondolkodás helyes irányú alakítását.

Külön monográfiát érdemelne annak feltárása, hogy az 1945, még inkább 1949 után elindult, az 1960-as években felgyorsult sokoldalú világméretű átrendeződéssel párhuzamosan, melyik világrendszerben, illetve a harmadik világban miképp kezdték elemezni az integrálódás, a dezintegrálódás, a nemzeti érdek és a nacionalizmus kérdéskörét, a nemzettudat és a nemzetlét dolgait a legkülönbözőbb társadalomtudományok művelői, és miképp tevődött át a súlypont egyik vagy másik világrendszerben, és miért az integrálódásról a nemzeti érdekre anélkül, hogy bármelyik előtérbe kerülése megszüntette volna a másik hatását és érvényességét, a vele való tudományos foglalkozást, végül az, hogy napjainkban miért különösen fontos a nemzetlét-nemzettudat és az integrálódás kérdésének a vizsgálata, a kettő együtt, ellentmondásaikkal együtt.

Ilyen monográfia létezése még világosabbá tehetné Diószegi István tanulmányának tudományos értéke mellett napi, ámde folyamatosan értett aktualitását és a közgondolkodás formálásában betöltött szerepét is. *(Magvető.)*

MÉREI GYULA

Barta János: Évfordulók

A testes, csaknem negyveníves tanulmánykötet címe némileg félrevezető. Hiszen a Barta Jánost kicsit is ismerők jól tudják, hogy sem Vajdával, sem Adyval nem évfordulók miatt foglalkozik, hanem e témák több évtizedes érleléséről, megelőző munkák szintéziséről van szó. Ezen túl az *Évfordulók* cím még azt a látszatot is keltheti, mintha valamiféle megrendelésekre, ünnepi alkalmakra készültek volna a kötet darabjai, ami tény szerint sem igaz, néhány rövidebb emlékeztést (például a Toldy Ferencről, Gyulairól, Kerecsényi Dezsőről szólót) leszámítva. Vajdáról előző könyvében, a *Költők és írókban* és a *Klasszikusok nyomában* címűben is közölt értékes írásokat, mégis az itt közreadott, monográfia méretű tanulmány sorozat egyes darabjai összegezik Vajda egyéniségéről (*De mortuis...*), életsorsáról (*Így élt Vajda János*), költői alkatáról (*Vajda János költői arcképe*), költészetéről (*Vajda János szerelmi lírája*) és műfaji kísérleteiről (*Tantalusz álma*) végérvényesen mindazt, amit korábban is megpendített. Ady is nevezetes témája Bartának, bár nem forrott össze úgy a nevével, mint Arany-, Madách- vagy Kemény-kutatásai. Adyhoz voltaképpen a két világháború között írt, a *Nyugatban* meg-

jelent Berzsenyi- és Vörösmarty-tanulmánya, tágabb értelemben a magyar romantika bizonyos metafizikai hajlamú és egzisztenciálisan mély költői válfajára (idekapcsolható Madách is) vonatkozó eredményeinek továbbgondolása vezette el. A negyvenes évek Ady-stúdiumaiból csak a *Khiméra asszony serege* című dolgozata jelent meg Ady képzet- és szókinccséről, s az *Évfordulók*-beli Ady-cikkek, főleg a *Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában* közvetlenül ennek forrásvidékére vezethető vissza.

A többi tanulmány is, szinte kivétel nélkül, valamely korábbi téma továbbfejlesztése. A *Toldiról* szóló két elemzés az *Arany és az epikus perspektíva* szellemében veszi szemügyre azt a dimenziót, azt a költői, emberi magatartást, mely olyannyira elűt *Az elveszett alkotmányétől*, s amelytől lényegileg különböznek majd a későbbi verses epikai alkotások, a *Rózsa és Ibolya*, a *Murányi ostroma*, a *Toldi estéje* és a többi. A *Miért szép? (Tóth Árpád lírájáról)* valóban évfordulós megrendelésre készült, de nem nehéz felfedezni benne Barta régi vonzalmát a *Nyugat* első nemzedéke, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád iránt. A *Kemény Zsigmond írói világa* is támaszkodik a korábbi, úttörő jelentőségű Kemény-írásokra, mégis újat ad: részben mert Kemény regényelméletét a lehető legközvetlenebbül szembesíti regényeivel, részben mert új szempontokat (térkezelés, hős és környezet viszonya) juttat érvényre benne. Jókairól csak az ötvenes években írt *Jókai és a művészi igazság* című lényeges tanulmányában és egyetemi jegyzetében szólt eddig; a *Timár Mihály, az aranyember* ezek nyomán halad, amennyiben a regény fő értékét nem társadalomtüköztető, vagy a polgári világot leleplező jellegében látja, hanem romantikus, vallomástévő, önkifejező költőiségében. A bűvészkedő, legyőzhetetlen Jókai-hősökkel szemben (akikhez nem illik a meghasonlottság, a bűntudat) Timár kielégületlenségének, lelkipurdalásának, boldogságszomjúhozásának rajza nemcsak lélektani remeklés (és valóban realista vívmány), hanem mesteri költői fokozás is: Timár, vagyona és házassága miatt olyan életre, életformára kényszerül, amit nem érez magáénak, s ebből vágyakozik afelé az édenkerti boldogság és romlatlanság felé, amit számára Noémi és a Senki szigete jelent. Ennek elnyeréséhez azonban végig kel járnia a megtisztulás babonás-jelképes útját. Krisztyán Tódor Timár ruhájával magára veszi annak bűneit, rosszabbik énjét is, s e mágikus személycsere után válik Timár méltóvá arra, hogy Noémi „feloldozza”.

Az ilyen és ehhez hasonló összefüggések azt bizonyítják, hogy Barta János (bár a kötet végére helyezett, *Életmozaik* címet viselő ciklusba foglalt *Önarcképben*, s a Julow Viktorral folytatott rádiós beszélgetésben többször megrója magát tervtelenségéért, szétszórt érdeklődéséért) csak látszólag forgácsolta szét magát különféle megbízások, feladatok közepette, valójában irigylésre méltó szívóssággal tér vissza egy-egy témájához húsz, harminc, sőt negyven év eltelte után is. Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy ma is érvényesnek, alapvetően igaznak, s továbbfejleszhetőnek véli azt, amit negyven évvel ezelőtt Adyról, harminc évvel ezelőtt Jókairól, húsz évvel ezelőtt Vajdáról írt. A lényeget tekintve tehát nem volt sem következtelen, sem kapkodó immár hat évtizedes literátor pályáján, csak (másoktól eltérően) nem zárt le könnyen egy-egy kérdést, nem összegezte kutatásait nagymonográfiákban, hanem rövidebb-hosszabb időre eltávolodva egy-egy témától, később vissza-visszatért hozzájuk, mintegy továbbépítve (az újabb s újabb évtizedek szakmai és emberi tapasztalatával) az elkezdett, s talán soha le nem zárható, monográfiaértékű tanulmánysorozatokat.

Bizonyos alkalomszerűség érződik az *Elegyes darabok* című ciklusban (bár évfordulóhoz csak a Petőfi-vers, a *Válasz kedvesem levelére* elemzése köthető), amennyiben valamely konkrét feladat adta meg a döntő lökést ahhoz, hogy a cikk megszülessen, az évtizedek óta gyűlő, halmozódó anyag és élmény formát öltjön. Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódájának interpretációja lehetőséget ad arra, hogy csaknem négy évtized távolából nézzen szembe újra a valamikori témával. A *Tisztaság könyve margójára* egy Kassák-disszertáció kedvéért újra átbúvárolt, átolvasott művek apropóján készült, de megint csak nem előzmények nélkül, hiszen Barta János hatvanas évekbeli esztétikai vizsgálódásainak egyik kiemelkedő, összegező műve volt az avantgardról szóló. Egy debreceni antológia bevezetőjének megírása készítette számvetésre a „kálvinista Róma” szellemi örökségével való számvetésre. Csakugyan ritka sokoldalú-

sága, sokféle érdeklődése és sajátos bátorsága, fiatalos kíváncsisága nyilatkozik meg abban, hogy merőben új, kutatási területétől távoli tájakra merészkedik túl a hatvanon (*Vox humana. Gondolatok a szovjet líráról 1967-ben*), sőt a hetvenen (*Látomás vagy valóság? A Lotte Weimarban zárójelenetéről*). Szépen igazolják éppen ez „elegyes darabok”, hogy Barta őriz még valamit az eredeti fogalma szerinti „literátor”-ból; azaz nemcsak szaktudós, hanem tá- gan értelmezett irodalomértő, aki nem tud közömbös maradni, ha valami új, érdekes, igazán értékes jelenséggel találkozik. Alighanem szerepet játszik ebben nála az, hogy született tanár, hogy mint igazi pedagógus bajosan háríthatta volna el tanítványai érdeklődését azzal, hogy nem ismer közelebről, szakszerűen valamit, inkább, nem restelve a fáradságot, olvasni, „tanulni, töprengeni” kezdett, s nem nyugodott, míg a maga véleményét ki nem alakította. Meglehet, a szakosodott tudósok több bevégzett munkát, monográfiát tudhatnak a hátuk mögött, de a „kalandozó” tudósnak is megvan a maga diadala, valahányszor új terepen találja magát, s ott sem vall szégyent.

Az eddigiekből is kiderült, hogy az *Évfordulókra* egyformán jellemző a régi témák továbbgondolásának és az új problémák megoldásának a buzgalma. Meghatározónak mutatkozik ugyanakkor az az állandó kötődés, amely az Arany—Gyulai—Kemény-körhöz, illetve bizonyos tekintetben Horváth János irodalomfejlődési koncepciójához kapcsolja. Mint ismeretes, Aranyék ember- és nemzeteszemélye szolgált Horváth János „nemzeti klasszicizmus” elképzelésének alapjával: hagyománytisztelet és erkölcsi komolyság, nemzeti felelősségérzet és józan valóságérzék, nemzeti műveltség és művelt nemzet eszménye. Barta János, bár sokszor vélték annak, sosem vált a szó szoros értelmében Horváth János tanítványa, s mégis kevesen tettek többet nála „az irodalmi esztétikum magyarságá”-nak megértéséért. Joggal és okkal mondja Horváth Jánosról: „a magyarságnak mint nemzetnek az a kibontakozási vonala és lehetősége, amelyet a múlt században Széchenyi, Arany, Kemény Zsigmond ... hordoz, a nagy elvi igényű önelemzés és önismeret szintjén benne érte el betetőzését és szankcionálását.” Barta nem alkotott a Horváthéhoz hasonló méretű szintézist, de nehéz volna tagadni, hogy egyes nagy témáiban elvégezte a horváthi koncepció bizonyos fokú modernizálását, kiegészítését is. Ady-dolgozatainak azon kiinduló tételével például, mely szerint Ady a magyarság mint etnikum valamely, addig lappangó csoportjának és tudatvilágának ad hangot. Részben ezzel magyarázza Ady újdonságát a talán túlzott tudatossággal, tépelődő határozatlansággal, nehézséggel jellemezhető Arany-féle költőtípussal szemben, mellyel ellentétben Ady szenvedélyes, önkielő egyéniségében, költészetében a prelogikus gondolkodás, az archaikus jelképek jutnak szerephez. Barta Ady-felfogása ennyiben észrevehetően kapcsolódik Horváth János 1910-es Ady-könyvéhez, s végső konklúzióiban is van valami, ami a Horváth-féle fejlődéselvet egészíti ki. Egyik legfrissebb írásában (*Vallomás és számvetés* Alföld, 1981/8.) fejti ki, hogy a magyar költészet nagy csúcspontjainak Aranyt és Adyt tartja, akikben a magyarság két ellentétes típusa szólalt meg: „Ady költészete... egy mélyről jövő érzésvilágot jelenít meg a mágia, a mítoszok és babonák nyelvén. Aranyban ... a komplex jellem magasabb szintű erői uralkodnak: az érzületek, a moralitás, az önismeret és az elgondolkozó szemlélődés motívumai... Ady költészete olyan vulkánikusan és előzmények nélkül tör be a magyar irodalomba és közéletbe, hogy benne egy közelebről meg nem határozható etnikum őselményének nagyarányú kibontakozását kell látnunk. Akik Aranyon nevelkedtek, azok számára Ady idegen és érthetetlen maradt, azt pedig tudjuk, hogy Ady sosem volt képes Aranyt megérteni vagy méltányolni.” A Horváth János-i „nemzeti klasszicizmus”-elv korrekciójának is tekinthető Barta János gondolatmenete, melynek révén a *Nyugat* közgondolkodásbeli és stílári forradalma a XIX. századi szerves nemzeti irodalmi fejlődés szükségszerű reakciója, s mintegy kiegészítője lesz.

Barta az Arany-életmű kibontakozását a reformkori nemzeti öntudatra ébredési folyamathoz köti, mondván, hogy a *Toldit* alkotó Aranyban mintha „Széchenyi eszméi rezegnének tovább a magyarságról, mint keleti rajról, a nemzetről, amelyet meg kell menteni az emberiségnek”. Az *Évfordulók*-beli *Toldi*-tanulmányok lényege éppen az, hogy Arany itt „találja

meg először azt a kristályformát, amelybe a magyarság létének jelentős tartalmait bele tudja foglalni". Tehát magának a műalkatnak van közösségi-kulturális funkciója, amennyiben a struktúra megeremtése a nemzeti kultúra alkotó voltát, egyedi arculatát bizonyítja. „Egy nemzet irodalmi kultúrája akkor éri el beteljesedését, ha... a nemzeti kultúra szellemi folytonosságot alkotó, egyedi arculatú, strukturált egységét meg tudja teremteni. A kész forma a beteljesedés, a formáló egyén és közösség támasza és igazolója: az egyén és a közösség a maga alkotását vési bele az anyagba. A nemzet irodalmi-művészeti kultúrája az ilyen kialakított kristályformák rendszere, amely érvényes a jövő számára is.” Érvényes, valóban, de nem úgy, hogy a szigorú követés parancsát foglalná magában. Barta János tanulmányaiból felderengenek a Horváth-féle koncepció továbbgondolásának körvonalai: meghagyni alapvetően igaznak, amit Horváth az Arany—Kemény-féle nemzeti irodalmi kiteljesedésről mond, s ugyanakkor hasonló szempontok szerint indokolni Ady fellépését. (*Akadémiai.*)

IMRE LÁSZLÓ

A hiábavaló eszmélés ideje

KURUCZ GYULA: SZERETEK, TEHÁT VOLTAM

Kurucz Gyula műveit régóta ismerem s szívesen olvasom. az első írás, amit Kurucz tollából megismertem, nem széppróza, hanem egy gondosan megfogalmazott versértelmezés: esszé, mely a maga idejében is új, izgalmas olvasatát adta egy olyan versnek, melyről a hetvenes évek elején — aktualitását akaratlanul is bizonyító módon — szokatlanul nagy számú elemzés látott napvilágot, s ez a vers József Attila *Eszmélet* című műve volt. Hogy Kurucz Gyula új könyve joggal juttatja eszünkbe az *Eszméletet*, az bizonyíthatja már az is, hogy a novelláskötet címe — *Szeretek, tehát voltam* — szinte „rímeli” a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem *Studia Litteraria* című kiadványának 1968-as kötetében megjelent elemzés címe: „Nem tudok mást, mint szeretni.”

Tudatos visszautalás a cím vagy sem, nem tudom, de e metaforikus kapcsolódási ponton túlmutató jellemző jegyek is felfedezhetők Kurucz eddigi életművében: úgy tűnik, József Attila költészete s ezen belül az *Eszmélet* meghatározó szerepet kapott a fiatal prózaíró munkásságában, olyannyira, hogy — véleményem szerint — akár írói gondolkodása kiindulópontjának is tekinthető. Hornyik Miklós — az újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársa — hamarosan megjelenő „József Attila képvilága és a modern magyar próza” című tanulmányában már felhívja a figyelmet, hogy József Attila nemcsak mai liránkra, de prózánkra is hat: bizonyításképp utal — többek között — Déry Tibor és Mészöly Miklós írói világára. Kurucz Gyula prózája — legalábbis e szempontból — beilleszthető e folyamatba: ha másként nem, hát azzal, hogy hőseit az eszmélés állapotába helyezve ábrázolja. Az *Eszmélet* IX. szakaszát (tételét) értelmezve ezt írta: „a versben egymás mellett fut két szál, az egyik József Attila utkeresése a gyakorlatban, kivitelezhetően; a másik pedig a szabadság legteljesebb formájának megtalálása.” Ilyen módon a IX. tétel az eszmélés, a vers zárószakasza pedig a feleszméltség állapota. Ha a fentieknek megfelelően járunk el s következtetéseket vagyunk, megfogalmazódik bennünk a gyanú: Kurucz hősei nem jutnak el az utóbbi állapotig, ugyanis — hogy a kötet egyik kritikusanak, Berkes Erzsébetnek a szavaival éljünk — elbeszélései „úgy lázító írások, hogy épp a lázadás marad ki a hősök életéből”. Kitérően példázza ezt a *Szakmai önéletrajz* című elbeszélés, melynek hőse — a társadalom, a család, a feleség elvárásainak megfelelően — külföldi ösztöndíjat pályázik meg s ez ehhez szükséges önéletrajz leadási határidejét megelőző éjszakán felméri addigi életét: „Elnyertem a feleségem kezét, elnyertem két srácot, egy két és fél szobás lakást, egy billegő elejű Skodát.” A folytatást a hétköznapok logikája diktálja: